

Metody

Zgeneralizowane uprzedzenie: pojęcie, pomiar, charakterystyka zjawiska. Wstępna adaptacja *Skali nietolerancji (Intolerant Schema Measure)*

Piotr Michalski, Krzysztof Korzeniowski

Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk

W artykule przedstawiono polską wersję *Skali nietolerancji (Intolerant Schema Measure – ISM; Aosved, Long, Voller, 2009)* do pomiaru zgeneralizowanego uprzedzenia. Narzędzie składa się z sześciu podskal mierzących rasizm, seksizm, homofobię, uprzedzenia wobec osób otyłych, ubogich i wyznawców różnych religii. Skonstruowano i walidowano trzy wersje skali, składające się z 48, 36 i 12 pozycji. Podstawą empiryczną artykułu były dwa badania zrealizowane na próbie pełnoletnich uczniów liceum.

Trzy wersje *Skali nietolerancji* okazały się wysoce rzetelne (w rozumieniu spójności wewnętrznej). Konfirmacyjna analiza czynnikowa pokazała, że zgeneralizowane uprzedzenie może być zmienną latentną ładującą sześć zmiennych latentnych odpowiadających szczegółowym uprzedzeniom lub czynnikiem ogólnym w modelu podwójnego czynnika. Potwierdzono także postawione hipotezy (w odniesieniu do trzech wersji skali) w zamierzeniu świadczące o teoretycznej jej trafności. Zgeneralizowane uprzedzenie było tym silniejsze im: (1) silniejsza była tożsamość społeczna, oraz przewaga tożsamości społecznej nad indywidualną, (2) silniejszy był autorytaryzm, (3) silniejszy był antysemityzm globalny i spiskowy. Ponadto okazało się, że zgeneralizowane uprzedzenie w pełni mediuje związek autorytaryzmu z obiema formami antysemityzmu.

Słowa kluczowe: *zgeneralizowane uprzedzenie, tożsamość społeczna, autorytaryzm, antysemityzm*

W wydanej w roku 1954 książce *The nature of prejudice* Gordon Allport napisał: „(...) jednym z faktów, którego jesteśmy najbardziej pewni, jest, że ludzie, którzy odrzucają jakąś grupę obcych (*out-group*), będą skłonni do odrzucania innych obcych. Jeżeli jakaś osoba jest antyżydowska, będzie zapewne także antykatolicka, antymurzyńska (*anti-Negro*) i anty- wobec jakichkolwiek obcych” (1954, s. 68). Stwierdzenie to jest w literaturze przywoływane jako sformułowanie tezy o istnieniu zgeneralizowanego uprzedzenia, które Allport pojmował w kategoriach „antypatii

opartej na błędnej i sztywnej generalizacji” (tamże, s. 9). Intuicja, a także dowody, że ludzie mogą jednocześnie żywić uprzedzenia wobec różnych grup uznawanych za obce, pojawiła się jednak wcześniej, z czego Allport zdawał sobie sprawę, cytując odpowiednie źródła. Na takim właśnie założeniu opierała się idea pomiaru etnocentryzmu, stosowanego przez Adorno i współpracowników. Skala E miała zdecydowanie zadowalające parametry dobroci psychometrycznej (zob. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950, s. 104–116), z których część dowodziła, że można prawomocnie mówić o jednorodnym zjawisku etnocentryzmu „bazującym na wszechogarniającym i sztywnym rozróżnieniu na swoich i obcych (*ingroup-outgroup distinction*)” (tamże, s. 151). Cytowana powyżej teza Allporta opierała się jednak na jeszcze wcześniejszych badaniach.

Piotr Michalski, Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk,
ul. Jaracza 1, 00–378 Warszawa,
e-mail: piotr.michalski@sd.psych.pan.pl

Krzysztof Korzeniowski, Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk,
ul. Jaracza 1, 00–378 Warszawa, e-mail: kkorzeniowski@psych.pan.pl

Zapoznany obecnie E. L. Hartley, w wydanej w roku 1946 książce *Problems in prejudice*, opisuje – bodaj jako pierwszy – wysokie korelacje między uprzedzeniami wobec różnych, nie tylko etnicznych grup społecznych. Szczególną „ciekawostką” było wykazanie, że uprzedzenia wobec grup fikcyjnych (np. Pireanie) silnie korelują z uprzedzeniami wobec grup rzeczywistych (Hartley, 1946, s. 68–69). Zdaje się to wskazywać na istnienie ukrytej (latentnej) zmiennej odpowiedzialnej za rozmaite szczegółowe uprzedzenia, nazwanej po latach zgeneralizowanym uprzedzeniem. W latach dziewięćdziesiątych minionego wieku ponownie odkryto istnienie związku między uprzedzeniami wobec różnych grup, np. seksizmem i rasizmem (zob. Sidanius, 1993) czy seksizmem i homofobią (np. Agnew, Thompson, Smith, Gramzow, Currey, 1993). Dodajmy, że badania prowadzone współcześnie, w tym w ostatnich latach, nadal pokazują silne skorelowanie uprzedzeń wobec różnych grup społecznych (zob. Akrami, Ekehammar, Bergh, 2011; Akrami, Ekehammar, 2012; Bergh, Akrami, Ekehammar, 2012; Levin, Luoma, Vilardaga, Lillis, Nobles, Hayes, 2016; Meeusen, Kern, 2016) lub ukazują zgeneralizowane uprzedzenie jako zmienną ukrytą (*latent variable*) „złożoną” z uprzedzeń wobec różnych grup społecznych (zob. Bäckström, Björklund, 2007; Levin i in., 2016).

Wśród badaczy uwarunkowań zgeneralizowanego uprzedzenia nie sposób pominąć Adorno i współpracowników (1950). Jak już wspomniano, ten zespół badaczy zaobserwował istnienie związków pomiędzy uprzedzeniami żywionymi wobec różnych grup (s. 102–150). Adorno i współpracownicy wyjaśniali te zależności istnieniem osobowości autorytarnej, która odpowiada między innymi za wrogość wobec osób uznawanych za obce. Poszukiwanie źródeł uprzedzeń w indywidualnych cechach człowieka znalazło wielu kontynuatorów. W badaniach najczęściej okazywało się, że głównymi predyktorami zgeneralizowanego uprzedzenia były prawicowy autorytaryzm (RWA) oraz orientacja na dominację społeczną (SDO; zob. Altemeyer, 1998; Mc Farland 2010). Autorzy zwykle skłonni są uznawać je za dwa rozdzielne uwarunkowania zgeneralizowanego uprzedzenia, trzeba jednak pamiętać, że w wielu badaniach RWA i SDO okazują się wysoko skorelowane (Akrami, Ekehammar, Gylje, Zakrisson, 2004; Bäckström, Björklund, 2007; Cantal, Milfont, Wilson, Gouveia, 2015; Roccato, Ricolfi, 2005), pokazują to także metaanalizy (np. Sibley, Duckitt, 2008). Przypomnieć tu można przekonanie Altemeyera (2004, 2006) o wspólnej naturze i komplementarności RWA i SDO. Wydaje się, że obu tym zjawiskom (konstruktom) teoretycznym wspólna jest szczególnie naiwna teoria stosunków społecznych, a mianowicie przekonanie o ich („z natury”) hierarchicznym charakterze, co może się przekładać na przekonanie

o „naturalności” podziału na lepszych i gorszych, co dotyczyć może i jednostek, i np. narodów (zob. *Skala F* – Adorno i in., 1950, s. 224–242).

Drugi nurt badań nad uprzedzeniami doszukiwał się źródeł negatywnych postaw wobec obcych w konsekwencjach podziału ludzi na „swoi–obcy”, czy na „my–oni”. Klasyczną teorią psychologiczną dostarczającą wyjaśnień owego procesu jest teoria kategoryzacji społecznej Tajfela i Turnera (1979), uzupełniona później pojęciami tożsamości społecznej i osobistej (tychże, 1986). Teoria ta pozwala przewidywać, że ludzie definiujący siebie w kategoriach „my”, co zakłada wyraziste rozróżnienie na „my” i „oni”, są w większym stopniu podatni na stosowanie stereotypów i uprzedzeń, co było wielokrotnie potwierdzone empirycznie (zob. np. Barlow, Louis, Terry, 2010; Hodson, Skorska, 2015; Kaiser, Wilkins, 2010; Kuppens, Yzerbyt, Dandache, Fischer, van der Schalk, 2013; Park, Judd, 2005; Sassenberg, Wieber, 2005). Osoby o silnej tożsamości społecznej – definiujące Ja oraz relacje społeczne przez pryzmat przynależności do grup – silniej reagują na zagrożenia zewnętrzne naruszające szeroko pojęty dobrostan grupy, do której same należą (por. Kofta, 2010). Wypada się tu odwołać do tradycji badawczej, w której zauważa się, że dla przewidywania negatywnych postaw wobec obcych, natężenie owych zagrożeń jest nie mniej ważne niż ich rodzaj czy kategoria, do której podmiot zalicza obcych. Według modelu podwójnego procesu (Duckitt, 2001; Duckitt, Sibley, 2007) RWA i SDO jako poglądy determinowane przez odmienne przekonania dotyczące świata społecznego prowadzą do uprzedzeń wobec różnych kategorii grup (np. konkurujących o zasoby lub walczących o zmianę hierarchii społecznej). Potwierdzenie tych przypuszczeń doprowadziło do sformułowania: „ludzie uprzedzeni wobec jednej grupy niekoniecznie są uprzedzeni wobec **każdej** grupy obcej, a raczej będą skłonni do żywienia uprzedzeń wobec grup postrzeganych jako będące w podobnym stopniu zagrażające lub społecznie podporządkowane” (Asbrock, Sibley, Duckitt, 2010, s. 337). Przekonanie to może podważać sensowność tezy o istnieniu zgeneralizowanego uprzedzenia. Wydaje się jednak, że stanowiska te mogą być komplementarne. Nie wnikając w metodologiczne niuanse wspomnianych badań (np. miar uprzedzeń stosowanych przez Duckitta), można przyjąć, że zgeneralizowane uprzedzenie może stanowić zjawisko jednorodne, choć z drugiej strony ma złożoną strukturę, a mianowicie jest zbudowane z szeregu pojedynczych uprzedzeń, uprzedzeń wobec różnych grup społecznych, co sugerują np. Aasved, Long i Voller (2009). Wyrażając tę myśl w kategoriach analizy czynnikowej, można by sądzić, że zgeneralizowane uprzedzenie stanowi czynnik bardziej ogólny względem specyficznych uprzedzeń. Przekonujących danych potwierdzających takie

przypuszczenie dostarczają wyniki badań A. Zicka i współpracowników. Stosując konfirmacyjną analizę czynnikową, wykazali oni, że uprzedzenia wobec różnych grup (kobiet, homoseksualistów, Żydów, muzułmanów, imigrantów, osób bezdomnych) oraz rasizm i ksenofobia tworzyły czynnik drugiego rzędu, nazwany syndromem międzygrupowej wrogości (*group focused enmity*; Zick, Wolf, Küpper, Davidov, Schmidt, Heitmeyer, 2008). Do analogicznych wniosków prowadzą wyniki badań prowadzonych w Polsce, przy czym analizowano tu dystans społeczny wobec Romów, antysemityzm, homonegatywność, uprzedzenia antyimigranckie i seksizm (Stefaniak, Górska, 2015).

Ostatnia grupa wyników przybliżyła nas do próby określenia, czym jest zgeneralizowane uprzedzenie na tle innych wspominanych zmiennych, takich jak schemat nietolerancji czy syndrom międzygrupowej wrogości. Na wstępie zwrócimy uwagę na zbieżność metod stosowanych przez Hartleya (1946), Adorno i współpracowników (1950), Allporta (1954), Aosved, Long i Voller (2009), Zicka i współpracowników (2008) oraz Stefaniak i Górską (2015). Wszyscy ci autorzy badali różne formy uprzedzeń wobec różnych grup społecznych, a następnie przy użyciu bardziej lub mniej wyrafinowanych metod statystycznych ujawniali silne ich wzajemne skorelowanie. Istnieją zatem podstawy, by twierdzić, że cytowani autorzy, stosując odmienne nazwy, mówili o jednym zjawisku. Wydaje się, że elementem odpowiedzialnym za spistość pojedynczych, specyficznych uprzedzeń są negatywne ustosunkowania afektywne wobec obcych nazywane przez Allporta zgeneralizowaną antypatią, a przez Zicka i współpracowników – syndromem wrogości.

PROBLEMY BADAWCZE I HIPOTEZY

Celem tego artykułu jest prezentacja polskiej wersji *Skali nietolerancji* umożliwiającej pomiar zgeneralizowanego uprzedzenia. Fakt, że nie ma porównywalnej metody umożliwiającej zbadanie wprost trafności kryterialnej narzędzia, sprawił, że odwołujemy się do trafności teoretycznej. Przytoczone wyżej przesłanki pozwalają przypuszczać, że zgeneralizowane uprzedzenie wiąże się z tożsamością jednostki. Zgodnie z teorią tożsamości społecznej (Tajfel, Turner, 1979, 1986), można się spodziewać, że im silniejsza jest tożsamość społeczna, lepiej wyartykułowana kategoria „my” („swoi”), a tym samym lepiej wyartykułowana kategoria „oni” („obcy”), tym większa będzie łatwość posługiwania się zgeneralizowanym uprzedzeniem (co nie powinno występować w przypadku tożsamości indywidualnej). Po drugie, warto zwrócić uwagę na sens wyodrębnienia i badania zgeneralizowanego uprzedzenia. Rzecz nie tylko w tym, że powinno być efektem znanych i uznanych predyktorów uprzedzeń, np. autorytaryzmu

(zob. Adorno i in., 1950; Altemeyer, 1996; Enyedi, Erös, 1999; Radkiewicz, 2012). Sens podstawowy zasada się w tym, że zgeneralizowane uprzedzenie – rozumiane jako zmienna latentna – powinno być pomocne w wyjaśnianiu konkretnych uprzedzeń wobec różnych grup społecznych, potocznie uznawanych za „obcych” („nie my”). Należałoby zatem się spodziewać, że zgeneralizowane uprzedzenie będzie mediatorem związków autorytaryzmu z różnymi uprzedzeniami wobec jakiejś grupy „obcych”, np. z różnymi postaciami antysemityzmu. W związku z tym sformułowano następujące hipotezy (w brzmieniu bardziej ogólnym i skonkretyzowanym):

1. Szczegółowe uprzedzenia wobec różnych grup formują jeden główny, globalny czynnik – zgeneralizowane uprzedzenie; innymi słowy zgeneralizowane uprzedzenie umożliwia wyjaśnianie uprzedzeń wobec różnych grup obcych.
2. Zgeneralizowane uprzedzenie jest silniej związane z tożsamością społeczną niż z tożsamością indywidualną.
3. Na podstawie nasilenia zgeneralizowanego uprzedzenia możliwe jest przewidywanie nasilenia różnych form uprzedzeń żywionych względem tej samej grupy, wobec czego można przewidywać, że im silniejsze jest zgeneralizowane uprzedzenie, tym silniejsze są różne postacie antysemityzmu.
4. Zgeneralizowane uprzedzenie jest mediatorem związku dyspozycyjnych predyktorów uprzedzeń z konkretnymi negatywnymi postawami wobec obcych, wobec czego można przewidywać, że zgeneralizowane uprzedzenie jest mediatorem związków autorytaryzmu z różnymi postaciami antysemityzmu.

SKALA NIETOLERANCJI:

RAMY POLSKIEJ WERSJI SKALI

Aosved, Long i Voller (2009) zwróciły uwagę, że dotychczasowe operacjonalizacje zgeneralizowanego uprzedzenia nie uwzględniały w wystarczającym stopniu wieloaspektowości niechęci do obcych. Skonstruowały *Skalę nietolerancji* (ISM – *Intolerant Schema Measure*) składającą się z sześciu podskal mierzących: rasizm, seksizm, ageizm, homofobię, uprzedzenia wobec ubogich i wyznawców różnych religii. Narzędzie zostało zbudowane na podstawie kwestionariuszy używanych wcześniej przez innych badaczy, charakteryzujących się wysoką rzetelnością i trafnością pomiaru. Ostateczna wersja *Intolerant Schema Measure* (ISM) zawierała 54 pozycje (po dziewięć dla każdej z sześciu podskal). Analiza czynnikowa potwierdziła istnienie sześciu czynników odpowiadających za uprzedzenia żywione wobec pierwotnie wyróżnionych grup. Wszystkie podskale okazały się dodatnio skorelowane zarówno między sobą, jak i ze średnią otrzymaną ze wszystkich 54 pozycji. ISM

spełniała także inne przewidywane kryteria trafności. Wartość współczynnika α Cronbacha całej skali wyniosła 0,93, co przekonuje o jej znacznej spójności wewnętrznej (Aosved i in., 2009).

W polskiej wersji skali wprowadzono trzy modyfikacje. Po pierwsze, wymieniono obiekt uprzedzeń mierzonych podskala ageizmu na osoby otyłe. Zależało nam na doborze grup, które w percepcji społecznej są możliwie jednoznacznie stereotypizowane negatywnie, osoby zaś starsze (jako grupa) systematycznie okazują się „obarczone ambiwalentną stereotypizacją” (zob. Winiewski, Witkowska, Bilewicz, 2015, s. 72–73). Po drugie, ze względu na polskie realia „mniejszości rasowe” zmieniono na „mniejszości etniczne”. Po trzecie, po usunięciu wątpliwych pozycji uzyskano *Skalę nietolerancji* składającą się z 48 stwierdzeń (SN-48). Ponadto utworzono dwie skrócone wersje zawierające odpowiednio 36 i 12 stwierdzeń (SN-36 i SN-12). Celem tego zabiegu była przede wszystkim oszczędność czasu i wysiłku, jakie musi poświęcić uczestnik/-czka badania na wypełnienie kwestionariusza. Wersje skrócone uzyskano przez eliminowanie pozycji o najniższej mocy dyskryminacyjnej, tak, aby zachować możliwie wysoki współczynnik α Cronbacha dla podskali, z której pochodziły. Pozycje wchodzące w skład poszczególnych wersji *Skali nietolerancji* przedstawiono w Aneksie.

METODA

W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytania badawcze przeprowadzono dwa badania. Rzetelność *Skali nietolerancji* oraz hipoteza 1 były weryfikowane na podstawie skumulowanych danych pochodzących z obu badań. Pozostałe hipotezy były weryfikowane na podstawie danych zebranych w poszczególnych badaniach.

Badanie 1

Celem badania 1 była weryfikacja hipotezy o związku zgeneralizowanego uprzedzenia z postrzeganiem świata społecznego przez pryzmat podziału na „my” i „oni” (hipoteza 2).

Uczestnicy i przebieg badania. W badaniu uczestniczyło 97 pełnoletnich uczniów liceum ogólnokształcącego. Badanie prowadzono grupowo w klasach szkoły. Uczestników badania poinformowano o możliwości wycofania się z badania bez podawania powodów. Kwestionariusze wypełniali anonimowo.

Narzędzia i wskaźniki

– *Skala nietolerancji*, której trzy wersje uzyskały satysfakcjonujące współczynniki rzetelności ($\alpha = 0,91$ dla SN-48, $\alpha = 0,91$ dla SN-36 oraz $\alpha = 0,81$ dla SN-12);

– *Skala tożsamości społecznej i indywidualnej* (STSI) autorstwa Nario-Redmond, Biernat, Eidelmana i Palenske (2004) zawiera 16 stwierdzeń odnoszących się do przekonań o sobie, np.: „Bycie obywatelem państwa, w którym żyję”, „Moja niepokorność”, ocenianych przez uczestników badania pod względem subiektywnej ważności. STSI składała się z dwóch podskal: tożsamości społecznej ($\alpha = 0,65$) oraz indywidualnej ($\alpha = 0,77$). Utworzono także wskaźnik dominującej tożsamości, będący różnicą zsumowanych odpowiedzi diagnostycznych dla tożsamości społecznej i zsumowanych odpowiedzi diagnostycznych dla tożsamości indywidualnej. Wyższa wartość wskaźnika świadczyła o silniejszej dominacji tożsamości społecznej.

Badanie 2

Celem badania 2 była weryfikacja hipotez 3 i 4, zakładających, że zgeneralizowane uprzedzenie jest predyktorem różnych postaci antysemityzmu oraz że jest mediatorem związku autorytaryzmu z różnymi postaciami antysemityzmu.

Uczestnicy i przebieg badania. W badaniu uczestniczyło 209 pełnoletnich uczniów liceum ogólnokształcącego. Badanie prowadzono grupowo w klasach szkoły. Uczestników badania poinformowano o możliwości wycofania się z badania bez podawania powodów. Kwestionariusze wypełniali anonimowo.

Narzędzia i wskaźniki

– *Skala nietolerancji*, której trzy wersje charakteryzowały się wysoką rzetelnością szacowaną przy użyciu współczynnika α Cronbacha ($\alpha = 0,94$ dla SN-48, $\alpha = 0,94$ dla SN-36 i $\alpha = 0,88$ dla SN-12);

– *Skala autorytaryzmu* (Korzeniowski, 2005) wzorowana na narzędziu stosowanym przez Kohna i Słomczyńskiego (1990) składała się z dziewięciu stwierdzeń, do których uczestnicy ustosunkowywali się za pomocą pięciostopniowej skali ($\alpha = 0,65$);

– *Skala antysemityzmu* Bilewicza, Winiewskiego i Kofty (2011) mierzyła poziom uprzedzeń żywionych wobec Żydów i składała się z trzech podskal antysemityzmu: tradycyjnego, spiskowego i wtórnego. Eksploracyjna analiza czynnikowa bez rotacji wykazała istnienie dwóch czynników, przy czym pierwszy, dominujący czynnik łądował wszystkie pozycje na poziomie $> 0,3$ i wyjaśniał 48% wariancji. Analiza czynnikowa z rotacją Varimax, stosowana przez autorów skali, nie potwierdziła zakładanej trójczynnikowej struktury narzędzia. Wobec tego zdecydowano o zastosowaniu średniej z wszystkich stwierdzeń jako wskaźnika globalnego antysemityzmu, informującego o zgeneralizowanej niechęci do Żydów ($\alpha = 0,89$).

– *Skala antysemityzmu spiskowego* (Korzeniowski, 2015) składała się z sześciu stwierdzeń dotyczących działań „obywateli polskich pochodzenia żydowskiego”, do których osoby badane ustosunkowywały się w dwojaki sposób. Najpierw uczestnicy przy użyciu czterostopniowej skali określali, w jakim stopniu zgadzają się z danym stwierdzeniem (np. „Osoby pochodzenia żydowskiego mają w Polsce zbyt duży wpływ na politykę”). Następnie określali jawność/skrytość danego działania osób pochodzenia żydowskiego za pomocą czterostopniowej skali, gdzie 1 oznaczało *jawnie* a 4 – *ukrycie*. Wskaźnikiem antysemityzmu spiskowego była średnia zgadzania się ze stwierdzeniami, ważona „skrytością” opisywanego w stwierdzeniu działania ($\alpha = 0,86$).

WYNIKI

Miary dobroci psychometrycznej (współczynniki rzetelności oraz analizy czynnikowe) *Skali nietolerancji* zostały obliczone na podstawie danych pochodzących z dwóch badań ($N = 306$). Analizy weryfikujące szczegółowe hipotezy (2, 3 i 4) prowadzono na danych z poszczególnych badań ($N_1 = 97$ i $N_2 = 209$).

Psychometryczne charakterystyki *Skali nietolerancji*

W tabeli 1 przedstawiono podstawowe charakterystyki rozkładów wskaźnika zgeneralizowanego uprzedzenia z trzech wersji *Skali nietolerancji* oraz miary ich rzetelności.

Okazało się, że średnie wyniki dla zastosowanych wersji narzędzia były zbliżone do uzyskanego przez autorki skali (Aosved i in., 2009) w obu prezentowanych przez nie próbach ($M = 2,43$; $SD = 0,53$). Wyniki testu Kołmogorowa–Smirnowa wskazały, że uzyskane rozkłady odbiegały od rozkładu normalnego. Były one platykurtyczne oraz okazały się nieznacznie dodatnioskośne.

Okazało się, że stosowane wersje *Skali nietolerancji* są wysoce rzetelne. Wartości mocy dyskryminacyjnej poszczególnych pozycji w trzech wersjach tej skali przedstawiono w Aneksie.

Struktura czynnikowa *Skali nietolerancji* (hipoteza 1)

W celu potwierdzenia hipotezy o jednowymiarowości zgeneralizowanego uprzedzenia posłużono się konfirmacyjną analizą czynnikową. Obliczenia prowadzono przy użyciu programu AMOS 23. Weryfikacji poddano cztery modele. Model pierwszy zakładał, że wszystkie stwierdzenia SN tworzą jeden czynnik, innymi słowy, że zmienna latentna „zgeneralizowane uprzedzenie” bezpośrednio ładuje wszystkie pozycje skali. Model drugi zakładał skorelowanie sześciu zmiennych latentnych – czynników odpowiadających typom mierzonych uprzedzeń (wyróżnionym podskalom), z których każdy miał ładować diagnostyczne dla siebie pozycje. Model trzeci miał charakter hierarchiczny. Zawierał czynnik drugiego rzędu (zmienną latentną – zgeneralizowane uprzedzenie), który miałby wyjaśniać sześć zmiennych latentnych – czynników odpowiadających typom mierzonych uprzedzeń, które z kolei miały ładować odpowiednie (diagnostyczne dla danej podskali) pozycje. Innymi słowy, w trzecim modelu zgeneralizowane uprzedzenie jako czynnik drugiego rzędu miał ładować wszystkie pozycje, ale jego wpływ był zapośredniczony przez sześć typów uprzedzeń. Model czwarty skonstruowano według struktury modeli podwójnego czynnika (*bifactor models*; zob. DeMars, 2013; Grygiel, 2016; Reise, Moore, Haviland, 2010). Składał się on z jednej strony z czynnika ogólnego (zgeneralizowanego uprzedzenia) ładującego wszystkie pozycje *Skali nietolerancji* oraz z drugiej strony z sześciu czynników specyficznych, odpowiadających wyróżnianym podskalom, z których każdy ładował diagnostyczne pozycje. Innymi słowy, każda pozycja była ładowana zarówno przez czynnik ogólny, jak i odpowiadający jej czynnik specyficzny. Nie przeprowadzono analiz dla najkrótszej wersji skali ze względu na zbyt małą liczbę pozycji testowych przypadających na każdy z czynników specyficznych, czego konsekwencją jest nieuzyskanie wymaganej identyfikacji modelu (zob. Chen, Hayes, Carver, Laurenceau, Zhang, 2012).

Parametry wszystkich modeli zostały oszacowane metodą największej wiarygodności. W prowadzonych analizach

Tabela 1

Podstawowe parametry psychometryczne trzech wersji *Skali nietolerancji* ($N = 306$)

Wersja skali	<i>M</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	Statystyka K-S	<i>p</i>	α Cronbacha
SN-48	2,45	0,62	0,306	−0,714	0,071	< 0,05	0,94
SN-36	2,50	0,69	0,333	−0,715	0,075	< 0,05	0,94
SN-12	2,47	0,82	0,397	−0,503	0,083	< 0,05	0,88

Źródło: tabele 1–6 – badania własne.

Tabela 2

Wyniki confirmacyjnych analiz czynnikowych przeprowadzonych na trzech wersjach Skali nietolerancji ($N = 306$)

Wersja skali	Model	χ^2	df	RMSEA	SRMR	AGFI	CFI
SN-48	Model 1	3256,839*	1080	0,081	0,079	0,588	0,642
	Model 2	1969,722*	1065	0,053	0,061	0,761	0,851
	Model 3	2013,928*	1074	0,054	0,064	0,758	0,846
	Model 4	1872,446*	1032	0,052	0,056	0,767	0,862
SN-36	Model 1	2158,443*	594	0,093	0,084	0,611	0,683
	Model 2	1072,290*	579	0,053	0,056	0,810	0,900
	Model 3	1115,534*	588	0,054	0,060	0,805	0,893
	Model 4	1023,680*	559	0,052	0,066	0,815	0,906
SN-12	Model 1	391,026*	54	0,143	0,077	0,755	0,776
	Model 2	76,127*	39	0,056	0,036	0,919	0,975
	Model 3	91,905*	48	0,055	0,039	0,921	0,971
	Model 4	–	–	–	–	–	–

* $p < 0,001$.

zastosowano „surowe” reguły, nieułatwiające uzyskania dopasowania modeli. Po pierwsze, w modelach nie wprowadzano skorelowania błędów. Pewne zastrzeżenia czy obawy może budzić relatywnie niewielka próba, na której prowadzono analizy confirmacyjne ($N = 306$). Badania symulacyjne wskazują, że im większa jest analizowana próba, tym większa jest szansa uzyskania satysfakcjonujących wskaźników dopasowania modelu (zob. Jackson, 2003; Konarski, 2009). Innymi słowy, mniejsza próba zwiększa ryzyko błędu I rodzaju. Podjęto to ryzyko. W modelu czwartym (*bifactor*) przyjęto ortogonalność wszystkich czynników (ogólnego i specyficznych). Wartości parametrów dopasowania przedstawia tabela 2.

Okazało się, że model pierwszy systematycznie nie spełniał kryteriów dopasowania. Znacznie lepiej okazały się dopasowane modele: drugi, trzeci i czwarty, szczególnie wzięwszy pod uwagę wskaźniki RMSEA i SRMR, można uznać za satysfakcjonująco dopasowane. Różnice w parametrach oszacowania dopasowania trzech modeli są minimalne. Model drugi potwierdza leżącą u podstawy zgeneralizowanego uprzedzenia i wielokrotnie od dziesięcioleci stwierdzaną w badaniach prawidłowość, mówiącą, że specyficzne uprzedzenia wobec różnych grup społecznych są ze sobą skorelowane. Hierarchiczny model trzeci przekonuje natomiast, że prawomocnie możemy mówić o istnieniu jednowymiarowego zgeneralizowanego uprzedzenia, „składającego się” ze specyficznych uprzedzeń wobec różnych grup społecznych. Równie dobrze okazał się dopasowany model czwarty. Wskazuje on, że zgeneralizowane uprzedzenie jest

zjawiskiem substancjalnie jednowymiarowym, o strukturze podwójnego czynnika (zob. Grygiel, 2016). Z jednej strony możemy prawomocnie orzekać o istnieniu jednorodnego zgeneralizowanego uprzedzenia, a z drugiej – o istnieniu niezależnych od niego uprzedzeń specyficznych. Wynik ten zdaje się sugerować odmienną naturę czynnika ogólnego z jednej i czynników specyficznych z drugiej strony.

Można by się zastanawiać nad doбором wskaźnika zgeneralizowanego uprzedzenia, który należałoby stosować w dalszych analizach. W grę wchodzi wskaźnik „tradycyjny”, będący średnią z pozycji (wersji) *Skali nietolerancji* lub któraś zmienna latentna uzyskana w wyniku którejś confirmacyjnej analizy czynnikowej. Problem polega na tym, że przeprowadzone analizy czynnikowe nie przesądzają, który model pomiaru jest najlepiej dopasowany. W związku z tym zdecydowano się na stosowanie wskaźnika „tradycyjnego” – średniej. Za takim wyborem przemawia też użycie tak obliczanego wskaźnika syndromu międzygrupowej wrogości w dużych badaniach europejskich (Zick, Küpper, Hövermann, 2011).

Wyniki badania 1 (hipoteza 2)

Weryfikacja hipotezy 2 polegała na przeprowadzeniu analizy regresji, w której zmiennymi wyjaśniającymi były tożsamość indywidualna i tożsamość społeczna, a zmienną wyjaśnianą – zgeneralizowane uprzedzenie. Sprawdzano dwa modele. W pierwszym współczynniki regresji predyktorów były uwolnione, a w drugim zafiksowane. Następnie porównano miary dopasowania obu

Tabela 3

Wartości standaryzowanych współczynników β dla tożsamości społecznej i indywidualnej jako predyktorów zgeneralizowanego uprzedzenia w modelu z uwolnionymi predyktorami ($N = 97$)

Wersja Skali	Tożsamość społeczna	Tożsamość indywidualna
SN-48	0,29*	-0,09; n.i.
SN-36	0,30*	-0,10; n.i.
SN-48	0,26*	-0,10; n.i.

* $p < 0,05$.

Tabela 4

Wyniki analiz porównujących dwa alternatywne modele regresji ($N = 97$)

Wersja skali	Model z uwolnionymi predyktorami			Model z zafiksowanymi predyktorami			$\Delta \chi^2$
	$\chi^2(df = 1)$	SRMR	RMSEA	$\chi^2(df = 3)$	SRMR	RMSEA	
SN-48	0,183*	0,0186	0,000	202,402**	0,2358	0,832	202,219**
SN-36	0,183*	0,0187	0,000	188,705**	0,2380	0,803	188,521**
SN-12	0,183*	0,0185	0,000	160,907**	0,2413	0,740	160,724**

* $p > 0,05$; ** $p < 0,001$.

modeli. Analizy przeprowadzono przy użyciu pakietu Amos 23. Wartości standaryzowanych współczynników beta pokazano w tabeli 3.

Przedstawione wartości wskazują, że przy zastosowaniu trzech wersji *Skali nietolerancji* zgeneralizowane uprzedzenie zależało jedynie od tożsamości społecznej w modelu z uwolnionymi współczynnikami regresji. Miary dopasowania obu modeli oraz różnicy między nimi przedstawiono w tabeli 4.

Okazało się, że dobrze dopasowany był model z uwolnionymi współczynnikami regresji dla trzech wersji *Skali*

nietolerancji. Ponadto okazało się, że istotnie różniły się miary dopasowania obu modeli regresji na korzyść modelu z uwolnionymi współczynnikami. Różnice te były istotne dla trzech wersji *Skali nietolerancji*. Dodatkowo obliczono współczynniki korelacji zgeneralizowanego uprzedzenia ze wskaźnikiem dominacji tożsamości społecznej nad tożsamością indywidualną. Ich wartości wyniosły dla SN-48: $r = 0,27$ ($p < 0,05$); dla SN-36: $r = 0,29$ ($p < 0,05$); dla SN-12: $r = 0,26$ ($p < 0,05$). Przedstawione wyniki pozwalają uznać hipotezę 2 za potwierdzoną.

Wyniki badania 2. (hipotezy 3. i 4.)

Hipoteza 3. przewidywała, że im silniejsze jest zgeneralizowane uprzedzenie, tym silniejsze są różne postacie

antysemityzmu. Wyniki analiz korelacji przedstawiono w tabeli 5. W związku z kolejnymi krokami analizy danych, w tabeli tej przedstawiono też współczynniki korelacji między autorytaryzmem a zgeneralizowanym uprzedzeniem i badanymi postaciami antysemityzmu.

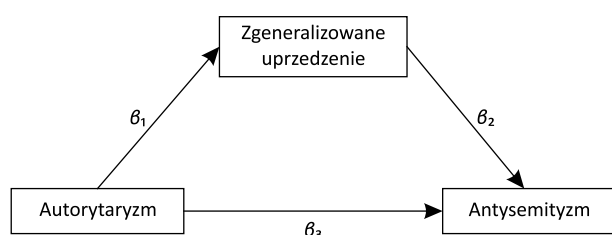
Przewidywania zostały potwierdzone. Po pierwsze, okazało się, że im większe było nasilenie zgeneralizowanego uprzedzenia, tym silniejszy był antysemityzm globalny ($r > 0,6$) oraz spiskowy ($r > 0,5$). Na marginesie poinformujemy, że obie badane postacie antysemityzmu okazały się skorelowane ze sobą ($r = 0,59$; $p < 0,0001$). Związek

Tabela 5

Wartości współczynników korelacji między autorytaryzmem, zgeneralizowanym uprzedzeniem i formami antysemityzmu ($N = 209$)

	Autorytaryzm	Antysemityzm globalny	Antysemityzm spiskowy
Autorytaryzm	1	0,309*	0,279*
SN-48	0,553*	0,680*	0,516*
SN-36	0,552*	0,689*	0,537*
SN-12	0,471*	0,679*	0,528*

* $p < 0,001$.

Rysunek 1. Model regresji pokazujący postulowaną mediacyjną rolę zgeneralizowanego uprzedzenia w związku między autorytaryzmem i antysemityzmem.

Źródło: opracowanie własne.

ten okazał się wyraźny, ale nie na tyle silny, by można było mówić o dwóch miarach jednego zjawiska.

Okazało się ponadto, że im silniejszy był autorytaryzm, tym – z jednej strony – większe było nasilenie antysemityzmu globalnego i spiskowego, a z drugiej – zgeneralizowanego uprzedzenia (mierzonego trzema wersjami skali).

W celu sprawdzenia, czy zgeneralizowane uprzedzenie jest mediatorem związku autorytaryzmu i antysemityzmu, co przewidywała hipoteza 4, posłużono się procedurą zaproponowaną przez Barona i Kenny’ego (1986). Idea tych analiz została przedstawiona na rysunku 1.

Przeprowadzono sześć hierarchicznych analiz regresji (dla trzech wersji *Skali nietolerancji* i dla dwóch postaci antysemityzmu). Każdorazowo w kroku pierwszym wprowadzany był autorytaryzm, a w drugim zgeneralizowane uprzedzenie. Następnie posłużono się testem Sobela. Wyniki tych analiz zostały przedstawione w tabeli 6.

Modele regresji wielokrotnej okazały się wysoce istotne statystycznie, a uwzględnione w nich zmienne wyjaśniały

znaczny procent zmienności badanych postaci antysemityzmu (dla antysemityzmu globalnego – $R^2 \geq 0,46$, dla antysemityzmu spiskowego – $R^2 \geq 0,27$). Ponadto, niezależnie od zastosowanej wersji *Skali nietolerancji*, potwierdzono istnienie całkowitej mediacji przez zgeneralizowane uprzedzenie związków autorytaryzmu z antysemityzmem globalnym i spiskowym. Co więcej, okazało się, że wprowadzenie zgeneralizowanego uprzedzenia w istotny sposób zwiększało procent wyjaśnianej wariancji obu postaci antysemityzmu. Zgeneralizowane uprzedzenie nie tylko w pełni mediowało związki autorytaryzmu z postaciami antysemityzmu, lecz także wyraźnie przyczyniało się do lepszego wyjaśnienia różnych uprzedzeń wobec Żydów. Przedstawione wyniki pozwalają uznać hipotezy 3 i 4 za potwierdzone.

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA WYNIKÓW

Przypomnijmy, że testowaliśmy trzy wersje *Skali nietolerancji* składające się z 48, 36 oraz 12 pozycji. W każdej wersji poszczególne podskale liczyły po tyle samo pozycji (odpowiednio – osiem, sześć i dwie). Naszym celem było przygotowanie narzędzi badawczych przydatnych w realizacji różnych celów badawczych (np. wtedy, kiedy celem jest pomiar tylko zgeneralizowanego uprzedzenia, jak i wtedy, kiedy badaczka interesują także konkretne uprzedzenia wobec wyróżnionych grup) oraz dających się użyć – w przypadku wersji najkrótszej – w badaniach realizowanych na próbach reprezentatywnych (zwykle najdroższych).

Przeprowadzone analizy pokazały, że trzy wersje *Skali nietolerancji* dostarczają rzetelnych pomiarów zgeneralizowanego uprzedzenia.

W celu sprawdzenia teoretycznej trafności *Skali nietolerancji* sformułowano cztery hipotezy. Hipoteza 1 przewidywała

Tabela 6

Wyniki analizy regresji i testu Sobela dla związku autorytaryzmu i antysemityzmu mediowanego przez zgeneralizowane uprzedzenie ($N = 209$)

Antysemityzm	Wersja SN	β_1	β_2	β_3	$F(df)$	R^2	Zmiana R^2	Test Sobela
Globalny	SN-48	0,55*	0,73*	-0,10	90,82*(2, 206)	0,47	0,37*	7,47*
	SN-36	0,55*	0,75*	-0,10	95,92*(2, 206)	0,48	0,39*	7,54*
	SN-12	0,47*	0,69*	-0,01	88,13*(2, 206)	0,46	0,37*	6,42*
Spiskowy	SN-48	0,55*	0,53*	-0,03	36,33*(2, 200)	0,27	0,19*	5,80*
	SN-36	0,55*	0,56*	-0,04	40,86*(2, 200)	0,29	0,21*	6,08*
	SN-12	0,47*	0,52*	0,02	38,84*(2, 200)	0,28	0,20*	5,45*

* $p < 0,001$.

β_1 – związek autorytaryzmu ze zgeneralizowanym uprzedzeniem;

β_2 – związek zgeneralizowanego uprzedzenia z antysemityzmem;

β_3 – związek autorytaryzmu z antysemityzmem.

istnienie zgeneralizowanego uprzedzenia, mierzonego *Skalą nietolerancji*. Weryfikowaliśmy ją, porównując trzy modele, przy użyciu confirmacyjnej analizy czynnikowej. Model pierwszy, przewidujący, że zgeneralizowane uprzedzenie bezpośrednio łąduje wszystkie pozycje skali, nie spełnił kryteriów dopasowania. Można powiedzieć, że zgeneralizowane uprzedzenie nie jest jedynie zlepkiem różnych szczegółowych negatywnych przekonań o przedstawicielach rozmaitych grup społecznych. Dobrze dopasowany okazał się model drugi, przewidujący skorelowanie specyficznych uprzedzeń. Wynik ten znakomicie koresponduje z licznymi, cytowanymi wyżej danymi, wskazującymi, że uprzedzenia wobec różnych grup społecznych współwystępują ze sobą.

Okazało się jednak także, że dobrze dopasowany był model trzeci, przewidujący hierarchiczną strukturę zgeneralizowanego uprzedzenia, przewidujący, że zgeneralizowane uprzedzenie jest „złożone” ze szczegółowych uprzedzeń. Stwierdzono, że jeden nadrzędny czynnik łądował zmienne latentne odpowiadające szczegółowym uprzedzeniom, łądującym odpowiednie, diagnostyczne pozycje. Można zatem mówić, o „jedności w wielości”. Zgeneralizowane uprzedzenie stanowiło jednorodne zjawisko składające się jednakowoż ze specyficznych uprzedzeń. Dlatego możemy mówić o potwierdzeniu uszczegółowienia hipotezy 1 – zgeneralizowane uprzedzenie ukazało się wyjaśniać różne specyficzne uprzedzenia wobec różnych grup społecznych. Uzyskany wynik potwierdza wspomniane uprzednio analogiczne rezultaty (zob. Bäckström, Björklund, 2007; Levin i in., 2016).

Okazało się nadto, że równie dobrze dopasowany okazał się model podwójnego czynnika, pokazujący inny charakter zgeneralizowanego uprzedzenia. Czynnik ogólny (zgeneralizowane uprzedzenie) odzwierciedlał wspólną wariancję wszystkich pozycji (wersji) *Skali nietolerancji*, z drugiej jednak strony ujawniły się ortogonalne wobec niego czynniki specyficzne odpowiadające wyróżnionym podskalom. Wyraziliśmy sugestię, że wynik ten może oznaczać odmienną naturę czynnika ogólnego z jednej, i czynników specyficznych z drugiej strony. Cynniki specyficzne zdają się świadczyć o wewnętrznie spójnej treściowo stereotypizacji poszczególnych grup społecznych. Gdyby tak było, czynnik ogólny powinien stanowić zmienną formalną, niezależną od treściowej zawartości uprzedzeń specyficznych. W kontekście przytoczonej powyżej literatury można sądzić, że zgeneralizowane uprzedzenie można interpretować jako zgeneralizowane negatywne ustosunkowanie afektywne, zgeneralizowaną niechęć (antypatię, wrogość) wobec innych, obcych, niezależnie od tego, kim oni są.

W hipotezie 2 przewidywaliśmy, że za zgeneralizowane uprzedzenie odpowiedzialna jest rozbudowa tożsamości społecznej. Uzyskane wyniki potwierdziły to przypuszczenie.

Stwierdziliśmy, że zgeneralizowane uprzedzenie było tym silniejsze im silniejsza była tożsamość społeczna oraz im większa była przewaga tożsamości społecznej nad tożsamością indywidualną. Formułując hipotezę 2, *implicite* zakładaliśmy, że to od tożsamości społecznej (i jej przewagi) zależy zgeneralizowane uprzedzenie (spostreżenie rzeczywistości w kategoriach grup społecznych miałyoby sprzyjać uprzedzeniom). Nie można jednak wykluczyć przeciwnego kierunku zależności. Można sądzić, że przeświadczenie, iż wokół nas są głównie „źli ludzie”, może nas koncentrować na naszej, z założenia dobrej przynależności grupowej i tożsamości społecznej. Rozstrzygnięcie tych wątpliwości będzie możliwe po przeprowadzeniu badań eksperymentalnych.

Spodziewaliśmy się też, że zgeneralizowane uprzedzenie pozwala przewidywać różne formy uprzedzeń wobec jednej grupy obcych. Hipotezę 3 sprawdzaliśmy w odniesieniu do dwóch form antysemityzmu – zgeneralizowanego i spiskowego. Mimo że były one skorelowane ($r = 0,59; p < 0,0001$), zdają się stanowić zjawiska odrębne. Antysemityzm globalny to zgeneralizowana niechęć do niesprecyzowanych Żydów, w której znajdujemy elementy antysemityzmu tradycyjnego, nowoczesnego, spiskowego i wtórnego (zob. Bilewicz i in., 2011; Datner-Śpiewak, 1996). Spoiwem tych treści jest negatywny stosunek do Żydów. Antysemityzm spiskowy (przy zastosowanej operacjonalizacji) to względnie złożona konstrukcja poznawcza (naiwna teoria) dotycząca konkretnej grupy osób („obywateli polskich pochodzenia żydowskiego”). Sednem tej konstrukcji jest przekonanie o – uzyskiwanym niejawnie – nadmiernym wpływie tych osób na bieg życia społecznego. Antysemityzm spiskowy od globalnego różni głównie trzy kwestie: przedmiot postawy (obywatele polscy pochodzenia żydowskiego w odróżnieniu od nieokreślonych w czasoprzestrzeni Żydów), poziom nasycenia negatywnym afektem (niższy w przypadku antysemityzmu spiskowego), poziom złożoności poznawczej (wyższy w przypadku antysemityzmu spiskowego). Różnice te mogą tłumaczyć wyższe współczynniki korelacji zgeneralizowanego uprzedzenia z antysemityzmem globalnym niż spiskowym. Wydaje się, że antysemityzm spiskowy jest raczej stereotypem niż uprzedzeniem. W taki sposób ujmuje go Kofta (2001). Wydaje się, że „zgeneralizowana antypatia” wobec obcych, jak o zgeneralizowanym uprzedzeniu mówił Allport (1954, s. 9), powinna być silniej związana z uogólnioną niechęcią wobec niejasno zarysowanego obcego (Żyda). Działa tu prosta zasada spójności afektywnej, ułatwiająca przenoszenie uogólnionego ustosunkowania afektywnego na grupę obcych (zob. Lewicka, 2000).

Hipoteza 4 miała charakter teoretyczny, ale też praktyczny. Miała pomóc w zrozumieniu, dlaczego autorytaryzm może sprzyjać antysemityzmowi, a konkretniej, różnym jego postaciom. Po drugie, jednak miała pokazać pragmatyczny

sens konstruktów „zgeneralizowane uprzedzenie”, pokazać jego przydatność w wyjaśnianiu regulacyjnej roli autorytaryzmu. Przypuszczaliśmy, że jeżeli zgeneralizowane uprzedzenie jest rzeczywiście zgeneralizowane, to powinno przejmować wspólną wariancję autorytaryzmu i szczegółowych uprzedzeń (w naszym wypadku – antysemityzmu). Okazało się, że zgeneralizowane uprzedzenie w pełni mediowało związek autorytaryzmu z antysemityzmem globalnym i spiskowym. Tak więc także hipoteza 4 została potwierdzona. Warto w tym miejscu odnotować dwie systematycznie pojawiające się grupy rezultatów. Po pierwsze, modele regresji lepiej (o około 20%) wyjaśniały antysemityzm globalny. Można sądzić, że powyżej przedstawione rozumowanie dotyczące natury obu badanych postaci antysemityzmu znajduje zastosowanie także w przypadku omawianych wyników. Po drugie, we wszystkich analizach regresji dawał się zaobserwować istotny przyrost wyjaśnianej wariancji, spowodowany umieszczeniem w modelu zgeneralizowanego uprzedzenia. Oznacza to, że zgeneralizowane uprzedzenie – z jednej strony – umożliwiło wyjaśnienie związków autorytaryzmu z postaciami antysemityzmu, z drugiej zaś – stanowiło istotny samodzielny predyktor badanych postaci antysemityzmu. Można więc uznać, że przyświecający nam praktyczny czy pragmatyczny cel badania także został zrealizowany. Zgeneralizowane uprzedzenie okazało się konstruktem dwojako przydatnym w wyjaśnianiu uprzedzeń wobec konkretnej grupy obcych – jest skutecznym mediatorem, ale samo też niemało wnosi.

Znaczącym ograniczeniem możliwości generalizacji przedstawionych wyników jest badana próba. Przypomnijmy, że w badaniu uczestniczyli pełnoletni uczniowie liceów. Powyżej zwróciliśmy uwagę, że uzyskane rozkłady zgeneralizowanego uprzedzenia okazały się platykurtyczne oraz dodatnio skośne. Te odchylenia od rozkładu normalnego najprościej jest wyjaśniać faktem, że osoby młodsze są mniej skłonne do żywienia uprzedzeń (zob. Czapiński, Panek, 2015). Nie można również wykluczyć, że subiektywne znaczenie specyficznych uprzedzeń osób młodych jest odmienne od znaczenia przypisywanego przez osoby starsze (np. wobec osób otyłych). Nie można wreszcie wykluczyć, że w innych grupach wiekowych któryś z prezentowanych modeli mógłby wykazać znacząco lepsze dopasowanie od pozostałych. Z tych powodów w tytule artykułu mówimy o „wstępnej adaptacji” narzędzia badawczego.

Kolejnym istotnym ograniczeniem niniejszego opracowania jest niemożność integracji dwóch teoretycznych wątków, do których odwoływały się omówione badania – tożsamości społecznej i autorytaryzmu. Każde badanie koncentrowało się na jednym tylko teoretycznym wątku. Ich integracja nie była na tym etapie możliwa ani nie była istotnym celem badawczym. Wydaje się jednak, a przekonująco o tym analizy

Kreindler (2005), że warto podjąć taki trud w następnych badaniach.

LITERATURA CYTOWANA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Agnew, C. R., Thompson, V. D., Smith, V. A., Gramzow, R. H., Currey, D. P. (1993). Proximal and distal predictors of homophobia: Framing the multivariate roots of out-group rejection. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 2013–2042.
- Akrami, N., Ekehammar, B. (2012). Prejudice: A reflection of core personality? W: D. W. Russell, C. A. Russell (red.), *The psychology of prejudice: Interdisciplinary perspectives on contemporary issues* (s. 39–50). New York: Nova Science Publishers.
- Akrami, N., Ekehammar, B., Bergh, R. (2011). Generalized prejudice: Common and specific components. *Psychological Science*, 22 (1), 57–59.
- Akrami, N., Ekehammar, B., Gylje, M., Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice? Big five personality, social dominance orientation or right wing authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18, 463–482.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Garden City, NY: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (1998). The other „Authoritarian Personality”. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, (t. 30, s. 85–107). New York: Academic Press.
- Altemeyer, B. (2004). Highly dominating, highly authoritarian personalities. *Journal of Social Psychology*, 144, 421–447.
- Altemeyer, B. (2006). *The authoritarians*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Aosved, A. C., Long, P. J., Voller, E. K. (2009). Measuring sexism, racism, sexual prejudice, ageism, classism, and religious intolerance: The Intolerant Schema Measure. *Journal of Applied Social Psychology*, 39 (10), 2321–2354.
- Asbrock, F., Sibley, C. G., Duckitt, J. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice: A longitudinal test. *European Journal of Personality*, 24, 324–340.
- Barlow, F. K., Louis, W. R., Terry, D. J. (2010). Minority report: Social identity, cognitions of rejection and intergroup anxiety predicting prejudice from one racially marginalized group towards another. *European Journal of Social Psychology*, 40, 805–818.
- Baron, R. M., Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Bergh, R., Akrami, N., Ekehammar, B. (2012). The personality underpinnings of explicit and implicit generalized prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 3 (5), 614–621.
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M. (2011). Zagrożający spiskowcy. Zjawisko antysemityzmu w Polsce na podstawie Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2009. W: M. Kofta, M. Bilewicz (red.), *Wobec obcych: Zagrożenia psychologiczne a stosunki międzygrupowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Bäckström, M., Björklund, F. (2007). Structural modeling of generalized prejudice: The role of social dominance, authoritarianism, and empathy. *Journal of Individual Differences*, 28 (1), 10–17.
- Cantal, C., Milfont, T. L., Wilson, M. S., Gouveia, V. V. (2015). Differential effects of right-wing authoritarianism and social dominance orientation on dimensions of generalized prejudice in Brazil. *European Journal of Personality*, 29, 17–27.
- Chen, F. F., Hayes, A., Carver, C. S., Laurenceau, J. P., Zhang Z. (2012). Modeling general and specific variance in multifaceted constructs: A comparison of the bifactor model to other approaches. *Journal of Personality*, 80 (1), 219–251.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Pobrano z: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf [dostęp: 4.12.2017].
- Datner-Śpiewak, H. (1996). Struktura i wyznaczniki postaw antysemitycznych. W: I. Krzemiński, (red.), *Czy Polacy są antysemitami?* (s. 27–64). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- DeMars, C. E. (2013). A tutorial on interpreting bifactor model scores. *International Journal of Testing*, 13, 354–378.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. *Advances in Experimental Social Psychology*, 33, 41–113.
- Duckitt, J., Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21, 113–130.
- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice? Big five personality, social dominance orientation or right wing authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18, 463–482.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. New York: Crane, Russak & Company, Inc.
- Fletcher, G. J. O., Danilovacs, P., Fernandez, G., Peterson, D., Reeder, G. D. (1986). Attributional complexity: An individual differences measure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 875–884.
- Grygiel, (2016). Test podłużnej niezmienności modelu podwójnego czynnika na przykładzie Kwestionariusza poczucia integracji rówieśniczej. *Edukacja*, 2 (137), 79–99.
- Hartley, E. L. (1946). *Problems in prejudice*. New York: King's Crown Press.
- Hodson, G., Skorska, M. N. (2015). Tapping generalized essentialism to predict outgroup prejudices. *British Journal of Social Psychology*, 54, 371–382.
- Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: Some support for the N:q hypothesis. *Structural Equation Modeling*, 10, 128–141.
- Kaiser, C. R., Wilkins, C. L. (2010). Group identification and prejudice: Theoretical and empirical advances and implications. *Journal of Social Issues*, 66 (3), 461–476.
- Kleidner, S. A. (2005). A dual group processes model of individual differences in prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 9 (2), 90–107.
- Kofta, M. (2001). Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu. W: M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe* (s. 274–294). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kofta, M. (2010). Zagrożenie psychologiczne – pogarsza czy polepsza relacje międzygrupowe? W: A. Kolańczyk, B. Wojciszke (red.), *Motywacje umysłu* (s. 233–246). Sopot: Wydawnictwo Smak.
- Kohn, M., Slomczyński, K. M. (1990). *Social structure and self-direction: A comparative analysis of the United States and Poland*. Oxford: Basil Blackwell.
- Konarski, R. (2009). *Modele równań strukturalnych. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korzeniowski, K. (2005). O wielowymiarowości autorytaryzmu. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Demokracja w Polsce. Doświadczenie zmian* (s. 114–123). Warszawa: Academica.
- Korzeniowski, K. (2015). Antysemityzm spiskowy. Charakterystyka pojęcia, nowa metoda pomiaru i uwarunkowania psychospołeczne. *Studia Socjologiczne*, 3 (218), 127–148.
- Kreindler, S. A. (2005). A dual group processes model of individual differences in prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 9 (2), 90–107.
- Kuppens, T., Yzerbyt, V. Y., Dandache, S., Fischer, A. H., van der Schalk, J. (2013). Social identity salience shapes group-based emotions through group-based appraisals. *Cognition and Emotion*, 27 (8), 1359–1377.
- Leone, L., Desimoni, M., Chirumbolo, A. (2014). Interest and expertise moderate the relationship between right-wing attitudes, ideological self-placement and voting. *European Journal of Personality*, 24, 2–13.
- Lewicka, M. (2000). Myślenie i rozumowanie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. (t. 2, s. 275–316). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Levin, M. E., Luoma, J. B., Vilardaga, R., Lillis, J., Nobles, R., Hayes, S. C. (2016). Examining the role of psychological inflexibility, perspective taking, and empathic concern in generalized prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 46 (3), 180–191.
- MacInnis, C. C., Busseri, M. A., Choma, B. L., Hodson, G. (2013). The happy cyclist: Examining the association between generalized authoritarianism and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 55, 789–793.
- McFarland, S. (2010). Authoritarianism, social dominance, and other roots of generalized prejudice. *Political Psychology*, 31 (3), 453–477.
- Meeusen, C., Kern, A. (2016). The relation between societal factors and different forms of prejudice: A cross-national approach on target-specific and generalized prejudice. *Social Science Research*, 55, 1–15.
- Nario-Redmond, M. R., Biernat, M., Eidelman, S., Palenske, D. J. (2004). The Social and Personal Identities Scale: A measure of the differential importance ascribed to social and personal self-categorizations. *Self and Identity*, 3, 143–175.
- Park, B., Judd, C. M. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 9 (2), 108–130.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–763.

- Radkiewicz, P. (2012). *Autorytaryzm a brzytwa Ockhama*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Reise, S. P., Moore, T. M., Haviland M. G. (2010). Bifactor models and rotations: Exploring the extent to which multidimensional data yield univocal scale scores. *Journal of Personality Assessment*, 92 (6), 544–559.
- Roccato M., Ricolfi, L. (2005). On the correlation between right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Basic and Applied Social Psychology*, 27 (3), 187–200.
- Rubin, Z., Peplau, A. (1973). Belief in a just world and reactions to another's lot: A study of participants in the national draft lottery. *Journal of Social Issues*, 29, 73–93.
- Sassenberg, K., Wieber, F. (2005). Don't ignore the other half: The impact of ingroup identification on implicit measures of prejudice. *European Journal of Social Psychology*, 35, 621–632.
- Sibley, C. G., Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review*, 12 (3), 248–279.
- Sidanius, J. (1993). The interface between racism and sexism. *The Journal of Psychology*, 127, 311–322.
- Stefaniak, A., Górską, P. (2015). Syndrom międzygrupowej wrogości w Polskim Sondażu Uprzedzeń 2 (2015). W: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 131–155). Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W: W. G. Austin, S. Worchel. (red.), *The social psychology of intergroup relations* (s. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). A social identity theory of intergroup behaviour. W: S. Worchel, W. G. Austin (red.), *Psychology of intergroup relations* (s. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.
- Winiewski, M., Witkowska, M., Bilewicz, M. (2015). Uprzedzenia wobec Romów w Polsce. W: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 65–88). Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Zick, A., Küpper, B., Hövermann, A. (2011). *Intolerance, prejudice, and discrimination. A European report*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Zick, A., Wolf, C., Küpper, B., Davidov, E., Schmidt, P., Heitmeyer, W. (2008). The syndrome of group-focused enmity: The interrelation of prejudices tested with multiple cross-sectional and panel data. *Journal of Social Issues*, 64, 363–383.

ANEKS

Pozycje Skali nietolerancji i ich moc dyskryminacyjna (dla trzech wersji skali)

Treść pozycji		Moc dyskryminacyjna pozycji		
		SN-48	SN-36	SN-12
Podskala uprzedzeń wobec homoseksualistów/-ek	Geje domagają się zbyt wielu praw	0,73	0,74	0,67
	Chętnie włączam gejów do grona swoich znajomych (r)	0,70	0,71	0,68
	Małżeństwa lesbijek powinny być legalne (r)	0,27	0,26	
	Urządząc przyjęcie oczywistym byłoby dla mnie, że zapraszam także partnera mojego znajomego geja (r)	0,67	0,67	
	Widok dwóch mężczyzn trzymających się za ręce jest dla mnie w porządku	0,63	0,64	
	Rażą mnie filmy, które aprobują męski homoseksualizm	0,56	0,57	
	Nie pogorszyłyby się moje relacje z blisko spokrewnioną osobą, o której dowiedział(a)bym się, że jest lesbijką (r)	0,27		
	Lesbijki powinny poddać się terapii, aby zmienić swoją orientację seksualną	0,39		
Podskala uprzedzeń wobec wyznawców różnych religii	Żydzi są fałszywi i chciwi	0,63	0,63	0,64
	Muzułmanie są ludźmi bardziej fałszywymi niż inne grupy religijne	0,44	0,45	0,42
	Współcześni poganie praktykują słabo skrywane zło	0,35	0,35	
	Wiele współczesnych problemów społecznych w Polsce spowodowanych jest działaniami niechrześcijańskich grup religijnych	0,27	0,27	
	Wiara wyznawców hinduizmu w reinkarnację sprawia, że nie czują się oni odpowiedzialni za swoje czyny, skoro ma być kolejne życie	0,33	0,31	
	Niezależnie od tego, co twierdzą buddyści, tak naprawdę buddyzm nie jest religią a bardziej filozofią	0,35	0,35	
	Katolicy uważają, że pod względem moralnym są lepsi niż inni ludzie	0,14		
	Ludzie, którzy nie wierzą w istnienie jakiegokolwiek boga są bardziej skoncentrowani na sobie niż ludzie wierzący	0,32		

Podskala uprzedzeń wobec osób ubogich	Pieniądże przeznaczane na pomoc społeczną pogłębiają zadłużenie kraju	0,37	0,34	0,34
	Zbyt wiele pieniędzy z płaconych przeze mnie podatków jest przeznaczana na ludzi, którzy nie chcą sami troszczyć się o swoje sprawy	0,43	0,43	0,42
	Ludzie, którzy utrzymują się z zasiłku nie odczuwają potrzeby szukania pracy	0,25	0,25	
	Ludzie bezdomni powinni wziąć się w garść i stać się przydatnymi członkami społeczeństwa	0,33	0,33	
	Ubdzy ludzie są leniwi	0,46	0,45	
	Większość ubogich ludzi ma długi, ponieważ nie potrafi zarządzać własnymi pieniędzmi	0,37	0,37	
	Ludzie, którzy nie zarabiają dużo są generalnie mało zmotywowani	0,30		
	Gdyby każdy człowiek w jakiś sposób był produktywny, to nie byłoby ubóstwa	0,17		
Podskala uprzedzeń wobec kobiet	Kobiety powinny w mniejszym stopniu martwić się o swoje prawa, a bardziej jak być dobrymi żonami i matkami	0,66	0,64	0,63
	Intelektualne przywództwo w społeczeństwie powinno należeć zasadniczo do mężczyzn	0,70	0,68	0,64
	Jest wiele zawodów, w których mężczyźni bardziej niż kobiety powinni być uprzywilejowani przy zatrudnieniu lub awansie	0,64	0,65	
	Kobiety nie powinny pchać się tam, gdzie nie są chciane	0,60	0,61	
	Żądania kobiet dotyczące równouprawnienia płci są wyolbrzymione	0,62	0,63	
	W ciągu ostatnich kilku lat kobiety dostały od rządu więcej niż na to zasługują	0,63	0,65	
	To absurdalne, aby kobieta prowadziła lokomotywę a mężczyzna cerował skarpetki	0,58		
	Uczelnie popełniają błąd, przyjmując kobiety na kosztowne kierunki studiów jak medycyna, skoro po kilku latach większość z nich zrezygnuje z pracy, aby wychować dzieci	0,53		
Podskala uprzedzeń wobec osób otyłych	Nie lubię, gdy otyłe osoby próbują nawiązać ze mną rozmowę	0,55	0,54	0,51
	Nie chciał(a)bym spędzać wiele czasu z otyłą osobą	0,57	0,53	0,54
	Większość otyłych osób może irytować, ponieważ opowiada wciąż te same historie	0,52	0,51	
	Otyłym osobom, tak naprawdę, nie jest potrzebny dostęp do publicznych obiektów sportowych	0,44	0,42	
	Najlepiej, gdy osoby otyłe żyją w miejscach, gdzie nikomu nie wadzą	0,53	0,52	
	Czasami, widząc otyłe osoby, unikam kontaktu wzrokowego z nimi	0,51	0,50	
	Od większości otyłych osób nie można oczekiwać interesującej i wielowątkowej rozmowy	0,39		
	Całkiem przyjemne jest przebywanie w gronie, które w większości składa się z otyłych osób (r)	0,24		
Podskala uprzedzeń wobec mniejszości etnicznych	Przez ostatnie kilka lat mniejszości etniczne osiągnęły wyższy status ekonomiczny, niż na to zasługują	0,67	0,68	0,64
	W ciągu ostatnich kilku lat rząd i media okazały mniejszościom etnicznym więcej szacunku, niż one na to zasługują	0,70	0,70	0,67
	W swoich dążeniach do równouprawnienia mniejszości etniczne żądają zbyt wiele	0,52	0,53	
	Małżeństwa między przedstawicielami mniejszości etnicznych a przedstawicielami etnicznej większości to zły pomysł	0,47	0,48	
	Mniejszości etniczne nie powinny pchać się tam, gdzie nie są chciane	0,65	0,67	
	Negatywne konsekwencje ponosi kraj, w którym wyrównuje się w prawach mniejszości etniczne z etniczną większością	0,53	0,58	
	Mniejszości etniczne mają zbyt duży wpływ na plany przeciwdziałania segregacji uczniów w szkołach	0,38		
	Bardzo przeszkadzałoby mi, gdyby po sąsiedzku zamieszkała rodzina z mniejszości etnicznej, o dochodach i poziomie wykształcenia zbliżonym do mojego	0,45		
(r) – stwierdzenie odwrócone.				

Uwaga: w kwestionariuszu pozycje były wymieszane losowo.

Generalized prejudice: Concept, measure, characteristics of the phenomenon. Initial adaptation of the *Intolerant Schema Measure*

Piotr Michalski, Krzysztof Korzeniowski
Institute of Psychology, Polish Academy of Sciences

ABSTRACT

The article presents Polish adaptation of *Intolerant Schema Measure* (ISM – Aosved, Long, Voller, 2009) examining generalized prejudice. The research tool consisted of six subscales measuring racism, sexism, homophobia, prejudice against poor, obese persons and followers of different religions. Three versions of the ISM were constructed and validated: containing 48, 36 and 12 items. The empirical basis of the article were two studies carried out on adult secondary school students. Three versions of the ISM turned out to be highly internally consistent. Hypothesized construct validity of the ISM (with reference to its three versions) was confirmed. CFA showed generalized prejudice as a latent variable loading six latent variables corresponding with six assumed particular prejudices or as a general factor in bifactor model. Generalized prejudice was the stronger: (i) the stronger was social identity and the stronger was the predominance of social identity over individual identity, (ii) the stronger was authoritarianism, (iii) the stronger were global and conspiratorial anti-Semitism. Moreover generalized prejudice fully mediated the relationships between authoritarianism and two forms of anti-Semitism.

Keywords: *generalized prejudice, social identity, authoritarianism, anti-Semitism*

Złożono do druku: 23.10.2016

Złożono poprawiony tekst: 19.07.2017

Zaakceptowano do druku: 20.07.2017